

Crezul Niceo-Constantinopolitan — radiografie teologico-istorică

Într-o remarcabilă analiză, publicată în 1996, a fundamentelor istorice și teologie ale Simbolului de credință Niceo-Constantinopolitan, Reinhart Staats (n. 1937), istoric bisericesc luteran din Kiel, ajunge la concluzii surprinzătoare. El arată că, din punct de vedere literar, Simbolul Constantinopolitan din 381 (C) — azi Simbolul de credință „ecumenic” al creștinătății, cel mai larg folosit și acceptat de majoritatea Bisericilor creștine — nu este altceva decât o versiune puternic extinsă a Crezului Roman (R), care este baza lui directă²⁶⁴ și este aproape integral conținut în acesta. În Simbolul Constantinopolitan din 381 (C) se regăsește, evident, și *Ekthēsis*-ul nicean din 325 (N), precum și Simbolul Bisericii din Ierusalim (J) atestat în jurul anului 350 de *Catehezele* Sfântului Chiril al Ierusalimului. Surpriza vine analizând proporția în care se regăsesc aceste mărturisiri de credință anterioare în Simbolul din 381: astfel, din cele 174 de cuvinte ale originalului grec al acestuia, 100 sunt comune cu cele 117 de cuvinte grecești ale Simbolului din Ierusalim, 80 (deci puțin peste jumătate) din cele 139 de cuvinte grecești ale *Ekthēsis*-ului de la Niceea, în timp ce 58 din cele 70 de cuvinte ale Crezului Roman se regăsesc în Simbolul constantinopolitan, căruia îi sunt proprii un număr de 37 de cuvinte²⁶⁵. Intercalările noi din 381 privesc — cum era de așteptat la un sinod întrunit împotriva pnevmatomahilor — în primul rând dezvoltarea articolului despre Duhul Sfânt („Domnul, de viață făcătorul, Care împreună cu Tatăl și cu Fiul e închinat și slăvit”), precum și câteva scurte precizări introduse în articolul despre Fiul și la articolul despre Biserică (care e „și apostolică”) și cele următoare („Mărturisim un Botez spre iertarea păcatelor. Așteptăm învierea morților. Și viața veacului ce va să vină”). Din *Ekthēsis*-ul nicean este reținută în primul rând dezvoltarea articolului antiarian despre Fiul cu eliminarea însă a precizării născut din Tată, „adică din ființa Tatălui”, precum și a anatemei finale a sloganurilor arienilor: „Iar pe cei ce zic: «a fost cândva când El nu era» și «n-a fost înainte de a se fi născut» și că a fost făcut din cele ce nu sunt sau spun că Fiul lui Dumnezeu e din altă ipostasă sau ființă, ori creat sau supus schimbării și transformării, Biserica catholică îi anatemizează”; aceste omisiuni se explică prin caracterul de simbol liturgic pentru întreaga Biserică al Simbolului de la Constantinopol față de cel al *Ekthēsis*-ului de la Niceea, care e un decret abstract de credință antiarian pentru episcopi. Simbolul Constantinopolitan nu derivă însă direct din cel Nicean, ci provine din Simbolul Bisericii din Ierusalim, din punct de vedere literar Simbolul din 381 (C) fiind o extindere cu dezvoltări antiariene

²⁶⁴ R. STAATS, *op. cit.*, p. 158–170.

²⁶⁵ Schema derivării stabilită de Staats este deci C > J > N > R.

și antipnevmatomahe a Simbolului Bisericii din Ierusalim care avea această formă reconstituită după *Catehezele Sfântului Chiril*:

„Credem într-Un Dumnezeu, Tată, Atotțiitor, Făcător al cerului și al pământului, al tuturor celor văzute și nevăzute.

Și într-Un Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu Unul-Născut, Care din Tatăl S-a născut Dumnezeu adevărat mai înainte de toți vecii, prin Care toate S-au făcut; Care S-a pogorât, S-a întrupat și S-a făcut om, Care a fost răstignit, îngropat, a înviat a treia zi și S-a înălțat la ceruri și șade de-a dreapta Tatălui, și iarăși va veni să judece viii și morții, și a Cărui Împărăție nu va avea sfârșit.

Și într-Un Duh Sfânt, Mângâietorul, Care a grăit în profeți; și într-un Botez al pocăinței, într-o iertare a păcatelor, într-o Biserică una, sfântă și catholică; într-o înviere a cărnii și într-o viață veșnică.”

În Simbolul Ierusalimitean se observă inserția precizării împotriva neomodalismului „economic” al lui Marcel al Ancyrei că „Împărăția [lui Hristos] nu va avea sfârșit” și apariția implicită în articolul al treilea a formulei „credem în” cu referire la Duhul Sfânt, la Biserică, la Botez, la învierea cărnii și la viața veșnică. În Simbolul Constantinopolitan „credem în” se referă direct doar la Duhul Sfânt și la Biserică²⁶⁶, Botezul fiind „mărturisit”, iar învierea morților²⁶⁷ „așteptată”. Renunțarea în 381 la expresia „Un Duh Sfânt” și la apelativul de „Mângâietorul” are o referință contextuală, trebuind interpretate ca un refuz, pe de o parte, al izolării și exaltării spiritualist-harismatice a Duhului Sfânt de mișcările ascetice ale epocii, iar, pe de altă parte, al distorsionării, supralicitării motivului ioaneic al „Paracletului” în maniheism (condamnat în mai multe rânduri de împăratul Teodosie între 381–383).

... de fapt Simbol ecumenic Romano-Constantinopolitan

Faptul cel mai tulburător este însă că în Simbolul Constantinopolitan din 381 (C) apare inclus aproape în integralitate Crezul Roman (R), zece cuvinte grecești din articolul hristologic al celui dintâi neputând fi explicate decât

²⁶⁶ Dacă în crezurile din Răsărit Biserica este ea însăși obiect de credință, în care trebuie crezut, în Crezul Roman-Apostolic latin formula „cred *in*” se referă direct la Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, deci la Dumnezeu, nu și la Biserică: aici se spune „Credo in Deum... in Filium... in Spiritum Sanctum”, dar simplu „[credo] Ecclesiam... remissionem..., resurrectionem... vitam”, ceea ce ar trebui tradus riguros prin: „cred *că* există o Biserică... o iertare a păcatelor... o înviere a cărnii” etc.

²⁶⁷ Expresia „învierea morților” trădează influența în Palestina a spiritualismului origenist și pare o atenuare a sensului antignostic tranșant al formulei vechi-creștine care este „învierea *cărnii*” prezentă în Crezul Roman.

printr-o dependență directă de cel de-al doilea, pentru că ele nu apar nici în Simbolul de la Ierusalim, nici în cel de la Niceea. Față de *Ekthēsis*-ul de la Niceea, unde se spune despre Iisus Hristos Fiul lui Dumnezeu că „pentru noi și a noastră mântuire S-a pogorât, S-a întrupat, S-a făcut om, a fost răstignit și îngropat și a înviat”, Simbolul din 381 dezvoltă atât tema întrupării, cât și tema pătimirii: Hristos „S-a pogorât *din ceruri*, s-a întrupat *din Duhul Sfânt și din Maria Fecioara* [*natus est de Spiritu Sancto et Maria Vergine*] și s-a făcut om, a fost răstignit *pentru noi pe vremea lui Ponțiu Pilat* [*sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus*], a pătimit și a fost îngropat și a înviat”. Aceste două accente sunt tipic romane și reflectă, pe de o parte, o hristologie a distincției clare a celor două naturi — afirmată de Iustin Martirul în secolul II împotriva gnosticilor, la sfârșitul secolului IV împotriva apolinariștilor, iar în 449 împotriva monofizismului răsăritean de sfântul papă Leon I în faimosul său Tomos —, iar, pe de altă parte, istoricitatea clară împotriva doketismului a pătimirii lui Hristos, precum și implicațiile ei politice: Iisus a fost răstignit pe timpul, dar și după ce a stat în fața unui înalt demnitar roman (cf. *1 Tim* 6, 13), iar procesul și pătimirea Sa sunt un eveniment epocal al istoriei Imperiului Roman universal, care apare astfel ca o structură politică integrată în dinamica mântuirii obiective.

Deși evidente, receptarea și prezența textului Crezului Roman în Simbolul Constantinopolitan din 381 n-au primit până acum recunoașterea semnificației lor întrucât păreau să contravină flagrant poziției Sinodului de la Constantinopol din mai–iunie 381. Acesta a fost și a rămas un sinod pur răsăritean, ale cărui documente — Simbol și canoane (care au ridicat scaunul episcopal al Constantinopolului pe locul al doilea în ierarhia scaunelor creștinătății, înaintea Alexandriei și Antiohiei și îndată după cel al Romei) — nu numai că n-au fost recunoscute și receptate în Occident, dar au fost interpretate ca provocări antiromane. În toamna anului 381, sfântul episcop Ambrozie al Milanului a ținut un sinod antiarian occidental paralel la Aquilea, iar în toamna lui 382 papa Damasus (366–384) a ținut un alt sinod occidental paralel și rival la Roma, la care Nectarie al Constantinopolului și episcopii răsăriteni au refuzat să participe²⁶⁸, și care a adoptat o mărturisire de credință proprie despre Treime și Întrupare (așa-numitul *Tomus Damasii*). Sinodul imperial pur răsăritean de la Constantinopol din 381 avea să devină al II-lea Sinod Ecumenic fiind receptat ca atare și de Bisericile latine abia în 451 la Sinodul IV Ecumenic de la Chalcedon, unde Simbolul de la Constantinopol

²⁶⁸ Au participat Timotei al Alexandriei, Paulin al Antiohiei și Acholius al Tesalonicului, ceea ce l-a făcut pe papa Damasus să privească drept ecumenic Sinodul roman din 382 întrucât Sinodul de la Constantinopol din mai–iunie 381 fusese unul pur răsăritean.

e recunoscut drept forma deplină a credinței de la Niceea. După 381 însă, Simbolul de la Constantinopol rămăsese doar simbolul baptismal al Bisericii noii capitale a imperiului, al Asiei Mici și Siriei; el n-a fost recunoscut nici de Roma, care avea propriul său Crez, nici de Alexandria din pricina hristologiei difizite a Simbolului din 381; din rațiuni diferite aceste două Biserici victorioase la Efes în 431 asupra Constantinopolului și Antiohiei au impus în Sinodul III Ecumenic suficiența Credinței de la Niceea, ceea ce era o dezavuare clară a Simbolului din 381. Acesta va fi reabilitat și universalizat abia în 451 la Chalcedon, odată cu triumful hristologiei difizite antiohiano-constantinopolitane asupra monofizismului alexandrinilor.

Explicația misterioasei prezențe a Crezului Roman în textul Simbolului unui sinod atât de pur răsăritean ca acela de la Constantinopol din 381 a fost oferită de Reinhart Staats. Eruditul profesor german a atras atenția asupra faptului că, așa cum Sinodul Ecumenic de la Niceea din 325 fusese anticipat de marele Sinod de la Antiohia din iarna 324–325, tot așa și Sinodul imperial de la Constantinopol din mai–iunie 381 a fost premers de un mare Sinod de la Antiohia ținut în septembrie 379. Aproape toți cei 151 de episcopi prezenți aici — prezidați de Meletie al Antiohiei, și între care se numărau Chiril al Ierusalimului, Grigorie al Nyssei și Diodor al Tarsului — vor participa și la Sinodul imperial de la Constantinopol din 381. Spre deosebire de acesta din urmă — al cărui scop a fost promovarea scaunului capitalei imperiului în ierarhia marilor scaune ale creștinătății²⁶⁹ —, Sinodul de la Antiohia — a cărei Biserică era divizată de decenii de o lungă schismă cu implicații în întreaga lume creștină — a căutat în mod deliberat reconcilierea și consensul ecumenic cu Roma și cu Bisericile Occidentului. De aceea, cel mai probabil, exceptând clauza antipnevmatomahă din articolul despre Duhul Sfânt, Simbolul de la Constantinopol din 381 a fost redactat la Antiohia în 379 printr-o inserare în textul Simbolului liturgic de la Ierusalim a formulelor inconfundabile aparținând Crezului Roman.

Sunt desigur și câteva diferențe, dar care nu trebuie supralicitate: în timp ce Crezul Roman recitat la persoana întâi singular (*Credo...*) își trădează originea în mărturisirea apologetică individuală și în cea baptismală, Simbolul Antiohiano-Constantinopolitan e la persoana întâi plural (*Pisteuomen...*) evidențiind o funcționalitate comunitar-liturgică. Spre deosebire de credința de la Niceea formulată ca un *ekthēsis* sau expunere oficială într-un decret solemn a credinței unor episcopi, în 379 și 381 s-a revenit la *symbolon*, la o

²⁶⁹ Încă de la sfârșitul secolului IV se prefigura astfel conflictul dintre Biserica imperial-sinodală a Răsăritului și Biserica papal-monarhică a Apusului, divergență de organizare care a stat la baza schismei durabile dintre ortodoxie și romano-catolicism.

mărturisire prin excelență liturgică și, cum arată clar pluralul, la una euharistică. Limbajul speculativ și polemic de la Niceea (*ousia, hypostasis*) e evitat în favoarea celui pozitiv, biblic și doxologic, arătând conștiința faptului că locul de revelare și de recunoaștere a prezenței Dumnezeuului-Treime este Liturghia euharistică.

Schimbarea de ton este confirmată de statistică: Simbolul Constantinopolitan din 381 *nu* poate fi caracterizat drept o versiune modificată a *Ekthēsis*-ului nicean din 325, ci mai degrabă drept o versiune lărgită a Crezului Roman. Din punct de vedere literar, el ar putea fi așadar definit mai corect drept „Simbol Romano-Constantinopolitan” decât Niceo-Constantinopolitan; acest din urmă apelativ exprimă nu atât o realitate istorică și textuală, cât judecata de valoare și de receptare a celor două mărturisiri formulată în 451 de Sinodul de la Chalcedon: Simbolul de la Constantinopol este o confirmare și o asigurare a credinței de la Niceea, căreia în teorie i se recunoaște suficiența proclamată la Efes, dar nu ca o absolutizare definitivă care să excludă orice explicații și dezvoltări ulterioare (≡) — există o credință unică exprimată cu egală autoritate de ambele Crezuri, cel de-al doilea fiind de preferat ca unul mai complet și mai explicit. Inițial accentul a fost pus pe „credința” de la Niceea, explicată de Simbolul de la Constantinopol, pentru ca apoi, începând din secolul VI, Simbolul constantinopolitan să fie considerat versiunea completată și ameliorată a „credinței” niceene, iar ulterior diferențele dintre cele două mărturisiri să se estompeze într-atât încât Simbolul Constantinopolitan să fie cunoscut drept Crezul de la Niceea.

*... de la Simbol ecumenic la simbol al diviziunii
între Apusul și Răsăritul creștin*

În Răsărit, Simbolul Constantinopolitan s-a impus treptat, dar sigur, drept Crez baptismal unic. Odată cu recucerirea bizantină a Italiei de la ostrogoții arieni de către Iustinian, care în 533 a sancționat Simbolul Constantinopolitan drept normativ pentru creștinii din tot imperiul, și pentru a contracara arianismul goților, Biserica Romei și alte câteva Biserici din Occident au acceptat și ele Simbolul Constantinopolitan drept Crez baptismal pentru cateheza de inițiere creștină. Inovația revoluționară, potrivit expresiei lui Kelly, a venit însă ceva mai devreme în Răsărit, unde Simbolul Constantinopolitan devine și Crez recitat solemn în cadrul Liturghiei euharistice înainte de anafora. Introducerea recitării Crezului în cadrul Liturghiei euharistice mai are o motivație, pe lângă cea confesională, și este legată de mutația generalizată în secolul VI — în ciuda legislației contrare a lui Iustinian din 546 și 565 — în modul săvârșirii Euharistiei: piesa centrală a Liturghiei, marea

rugăciune euharistică sau anafora, începe să fie citită cu glas scăzut (*mystikōs*), devenind în loc de o rugăciune a întregii comunități o rugăciune sacerdotală, rolul ei comunitar fiind luat acum de cântări care devin un dublu coral²⁷⁰, un comentariu muzical al Liturghiei pentru credincioși. Pentru a suplini funcția mărturisitoare și didactică unică a anaforalei — adevărata mărturisire de credință a Bisericii — scufundată în tăcere, s-a introdus în Liturghie recitarea rezumatului de origine baptismală al acestei credințe cuprins în Simbolul de credință Constantinopolitan. Introdusă prima dată la Antiohia în 484 de patriarhul monofizit Petru Fullo, apoi la Constantinopol în 511 tot de monofiziți, iar în 518 și de ortodocșii chalcedonieni — fiecare comunitate dorind să-și reafirme astfel fidelitatea față de primele Sinoade Ecumenice —, această practică a fost oficializată în 568 de împăratul Iustin II, care a dat ordin ca Simbolul Constantinopolitan să fie cântat în toate bisericile din imperiu înainte de „Tatăl nostru”. În Occident, Sinodul de la Toledo din 589, la care regele vizigot arian Recared a revenit la ortodoxia niceană, a prescriș și el ca Simbolul Niceo-Constantinopolitan cu adaosul „Filioque”, intercalat ca explicare împotriva arianismului, să fie recitat duminicile la toate Liturghiile înainte de „Tatăl nostru”, ca în Răsărit. Din Spania, această practică a trecut și în Galia, unde a fost generalizată și impusă de Carol cel Mare († 814) ca reacție împotriva adopțianismului hristologic al unor episcopi spanioli. În 810, papa Leon III i-a aprobat lui Carol cântarea Crezului la mesă în Galia, deși sfatul său era să se renunțe cu totul la Crez în Euharistie, dar a dezaprobat adaosul „Filioque”, fixând demonstrativ în bazilica San Pietro două table de argint cu textul grec și latin nemodificat al Simbolului Niceo-Constantinopolitan. Venit la Roma în 1014 ca să fie încoronat, împăratul german Henric II, surprins să descopere că la Roma Crezul Niceo-Constantinopolitan nu era cântat la mesă, a cerut introducerea acestei practici și la Roma, unde așadar Simbolul Niceo-Constantinopolitan cu adaosul „Filioque” apare în Liturghie abia din 1015 încolo, oficializându-se ulterior în întreg Occidentul. În forma sa modificată el a devenit — ironia istoriei — din Simbol ecumenic un scandal teologic și una din cauzele principale ale schismei între Răsăritul și Apusul creștin, după ce la origine rezultase tocmai dintr-o reconciliere ecumenică de succes între cele două Biserici și tradiții de mărturisire a credinței, pe care o atestă textul său (C = J + R). În Biserica latină Simbolul Constantinopolitan modificat prin adăugarea lui „Filioque” a fost folosit liturgic doar în cadrul meselor, rămânând deci un Crez euharistic,

²⁷⁰ Dublului muzical i s-a adăugat și un dublu vizual-dramatic alcătuit dintr-un ritual complex, care a luat locul naturii originare, verbale, a Liturghiei — răspunsul Bisericii la Cuvântul lui Dumnezeu.

pentru că drept Crez baptismal începând din secolul IX s-a impus în tot Occidentul textul recept al Simbolului Roman-Apostolic.

Două derive de la identitatea creștină canonică ortodoxă
— *gnostică și mesianică*

Simbolurile de credință Roman și Niceo-Constantinopolitan rezumă autentic identitatea creștinismului catholic-ortodox așa cum s-a conturat aceasta de-a lungul crizelor care au însoțit lungul proces de autodefinire a creștinismului apostolic din secolul I și până la sfârșitul secolului IV, prin delimitare față de tentativele foarte timpurii de a-l transpune sub forma a două ideologii religioase contrare, de origine elenistică sau iudaizantă. Este vorba, așa cum arăta foarte recent islamologul francez, preotul romano-catolic Édouard-Marie Gallez²⁷¹, de „două derive fundamentale ale credinței” originare, reprezentate de „iudeo-creștinismul apostolilor”, potrivit căror „Iisus Mesia mântuiește de rău prin Duhul Sfânt și ne face să participăm la puterea Sa mântuitoare pentru noi înșine și pentru lume”, mântuirea definitivă de răul și nedreptatea din lume fiind așteptată ca un dar exclusiv al lui Dumnezeu la a Doua Venire slăvită a lui Iisus Mesia la sfârșitul timpului. Scandalul răului și al nedreptății din lume nedesființate magic de Iisus, Domnul răstignit și înviat, i-a făcut pe o parte din creștini să reinterpreteze creștinismul sub forma a două erezii și ideologii opuse ale mântuirii, derive creștine care se continuă până în zilele noastre:

Deriva *gnostică* provine dintr-o reinterpretare individualistă a mântuirii creștine, structurată în cercurile iudeo-gnostice după catastrofa din anul 70, în care Iisus apare ca un învățător luminat care arată ucenicilor Săi calea izbăvirii. Punctul de plecare e experiența darurilor Duhului Sfânt. Devierea stă în pretenția: „Posed Adevărul (Duhul)”. Mântuirea este în individ. Fiecare e „Dumnezeu” (ca Iisus) și face adevărul Lui. Mijlocul e eliberarea divinității („scânteii divine”) îngropate în noi — cauza răului și a suferinței — și accesul la lumea contemplației (a îngerilor). Instrumentul e învățătorul luminat care din compasiune formează discipoli. Oamenii se împart în elită și nemântuiți.

²⁷¹ Într-o monumentală teză de doctorat consacrată originilor islamului susținută în noiembrie 2004 la Universitatea din Strasbourg și publicată sub titlul: ÉDOUARD-MARIE GALLEZ, *Le messie et son prophète. Aux origines de l'Islam: I. De Qumrân à Muhammad; și II. Du Muhammad des Califes au Muhammad de l'histoire*, Éditions du Paris, 2005; detalii pe site-ul: www.lemessieetsonprophete.com. Interpretarea islamului ca iudeo-creștinism eretic, iudeo-nazareism sirian arabizat susținută de É.-M. Gallez continuă, dar și rectifică, sugestiile formulate anterior de HANNA ZAKARIAS (= P. Gabriel Théry), *De Moïse à Mohammed. L'islam entreprise juive*, 1955, 2 vol., și P. JOSEPH BERTNEL, *Islam, ses véritables origines*, 1981–1984, 3 vol., dezvoltând mai ales P. ANTOINE MOUSSALI, *La croix et le croissant*, 1998.